

**GİRİT'İN FETHİNE IŞIK TUTAN BİR ESER:
TEVÂRİH-İ CEZİRE-İ GİRİD***

*A WORK THAT SHEDS LIGHT ON THE CONQUEST OF CRETE:
TEVARİH-İ CEZİRE-İ GİRİD*

Hasan Ali CENGİZ**

Geliş Tarihi: 21.10.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)

ÖZ: Tarihin doğru şekilde yazılabilmesi ve anlaşılabilmesi için o devirde yazılmış eserlerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Osmanlı tarihinin araştırılması ve hadiselerin tespit ve değerlendirilmesinde de arşiv kaynaklarının yanısıra yazma eserler de önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit seferiyle ilgili pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin 1055'te (M. 1645-46) başlayan Girit Seferi'ni başından sonuna kadar anlatan *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseridir. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Osmanlı tarihinde yaklaşık çeyrek asır süren Girit Savaşı döneminde yaşanan olaylara ışık tutmaktadır. Eser, Akdeniz'in kontrolü ve güvenliği açısından önemli bir konumda olan Girit'e 1645 yılında yapılacak olan seferin hazırlıkları ile başlar. Adanın tamamının fethedildiği 1669 yılına kadar olan kara ve deniz savaşları, savaş sırasında yaşanan olaylar, fethedilen yerlerdeki kale ve şehirlerin durumu, savaş sırasındaki yazışmalar, azil ve atamalar gibi olaylara gün gün yer verilmektedir. Ayrıca eserde, Kandiye'nin fethinden sonra Venedik ile yapılan anlaşma şartları, Kandiye Seferi sırasında şehit ve gazi olanların sayıları ve harcanan mühimmat miktarları da yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tevârih-i Cezîre-i Girid, Kandiye, Hanya, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi

ABSTRACT: In order to be able to write and understand the history correctly, the works written at that time should be brought to light. In addition to archive sources, writing works also play an important role in the investigation of the Ottoman history and the detection and evaluation of hadiths. There are many works on the Cretan expeditions that lasted for a long period of time about 24 years. One of these works is the work of *Tevârih-i Cezîre-i Girid* belongs to the Janissary Clerk Hasan Efendi that narrates from beginning to end of Cretan Expedition starting in 1055(M. 1645-46). There are two copies of the work. One of them is registered at 140.B. 1178 in St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences. The other copy is registered at Y. 82 in

* Bu makale, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 27.07.2018 tarihinde kabul edilen "Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, hasancengiz@trakya.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9175-4737

the Topkapi Palace Library. *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* sheds light on the events during the Cretan War which lasted about a quarter century in the history of the Ottoman Empire. The work begins with the preparations for the campaign to be held in Crete in 1645, which is an important location for the control and security of the Mediterranean. Every single day is included in events such as land and sea battles, events during the war, the status of the fortresses and cities in the conquered places, correspondence during the war, dismissal and appointments until 1669 when the whole island was conquered. In addition to these; agreement terms with Venice after the conquest of Heraklion, the number of martyrs and veterans during the Heraklion expedition, and the amount of spent ammunition are also included in the work.

Key words: Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Heraklion, Chania, Janissary Clerk Hasan Efendi

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Akdeniz'e hâkim olabilmek için Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bölgedeki adalara hâkim olma girişimleri başlatmıştır. 1571 yılında Kıbrıs'ın alınmasından sonra Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesinde tek engel, Akdeniz ticaret yolları üzerinde bulunan Girit kalmıştır. Osmanlı Devleti, Girit Adası'na sığınan Malta ve Floransa korsanlarının ticaret gemilerine saldırması nedeniyle adayı alma konusunda fırsat kollamaktaydı. Osmanlı Devleti için beklenen fırsatı Sümbül Ağa olayı doğurmuştur. Görevinden azledilen Darüssaade Ağası Sümbül Ağa'yı, Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonunu Malta korsanları saldırdı. Malta korsanları ile girilen savaşta Sümbül Ağa dâhil pek çok insan öldüğü gibi geminin mallarına el koyan korsanlar, gemiyi Girit'in Hanya Limanı'na götürdüler¹. Bu olay üzerine 1645'te başlayan Girit Seferi, 1669'da Kandiye'nin alınmasıyla sonuçlanarak Osmanlı tarihinde en uzun süreli harplerden birisi olmuştur.

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Fetihle ilgili eserlerin çoğu, fethi sırasında en çok uğraş verilen Kandiye muhâsarası ile ilgilidir. Girit'in fethini baştan sona anlatan eser sayısı ise pek fazla değildir. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme almış olduğu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1645'te başlayıp 1669'da nihayete erdirilen Girit seferini baştan sona anlatan eserlerden birisidir.

2. YENİÇERİ KÂTİBİ HASAN EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in müellifi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Babinger, Girit'in fethinden sonra adada görev yapan ve Girit tarihiyle ilgili bir eser kaleme alan kişinin Giridî mahlasını kullanacağından yola

¹ Ersin Gülsoy, Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması, TATAV Yay., İstanbul 2004, s. 26.

çıkarak müellifin Hasan Giridi olduğunu iddia etmektedir². Eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdi olduğunu iddia etmektedir. Simirnov ise bu iddiasını *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserin devamında yer alan *Sefer-i Moskof* eserin sonunda müellifin kendini tanıttığı bilgide Kürdi mahlasını kullanmasına dayandırmaktadır³. Hiçbir kaynakta ve arşiv kayıtlarında Hasan Giridi'ye ait bir bilginin yer almaması ve her iki nüshada da Hasan Kürdi'ye ait olduğu kesin olarak görülen *Sefer-i Moskof* isimli eserin varlığı, müellifin Hasan Kürdi olabileceği kanaatini güçlendirmektedir.

Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin otobiyografisi *Târîh-i Moskof* eserinde yer almaktadır⁴. Buna göre; Hasan Efendi, babası gibi 1067 (1656-1657) senesinde yeniçeri olmuştur. Yeniçeri olduktan sonra 1082 (1671)'de Yaylak Seferi'ne, 1083 (1672)'te IV. Mehmed ile Kamaniçe Seferi'ne ve 1085 (1674)'te Umman Seferi'ne katılmıştır. Umman Seferi'nden döndükten sonra İsakçı'da yeniçeri kalemine girmiştir.

1093 (1682) senesinde Girit'te Hanya Kalesi'ne yeniçeri kâtibi olarak atanmıştır. Osmanlı Arşivi'ndeki ru'us kalemine ait belge ve defterde, Hasan Efendi'nin Girit'e yeniçeri kâtibi olarak atanmasıyla ilgili bir kayıt bulunamamıştır. Müellifin, adada görev yaptığı dönem içerisinde Yeniçeri Yoklama Defterleri'nde kâtip olarak görev yapan baba adları farklı olan birkaç Hasan ismi yer almaktadır⁵. Bunlardan birinin eserin müellifi olan Hasan Efendi olması muhtemeldir. Hanya'da beş sene görev yaptıktan sonra yine beş sene Resmo'da, ardından beş sene Kandiye'de bulunmuştur. Midilli'ye yine yeniçeri kitabetiyle gönderilmiş ve üç sene burada kalmıştır. 1109 (1697-1698) yılında Eğriboz'a gitmesinin ardından İnebahtı'da yeniçeri kâtibi olarak yedi sene görev yapmıştır. 1116 (1704) senesinde yeniçeri ocağı kâtipliğine terfi etmiştir. 1711 yılında ise tahminen yetmiş yaşlarında iken Prut Seferi'ne katılmıştır⁶.

Yeniçeri kâtibi Hasan Efendi'nin iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri yeniçeri kâtibi olarak görev yaptığı yer olan Girit'in fethini anlatan *Tevârih-i*

² Babinger, "Eserin sonunda bir otobiyografi varsa da Simirnov bundan kısmen bahsetmemiştir" demektir. Bu bilgi de bize Babinger'in bu eseri görmediği sadece Simirnov'un hazırladığı katalog bilgisinden yola çıkarak bu iddiada bulunduğunu göstermektedir. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 335.

³ *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, vr. 167a.

⁴ *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, vr. 167a-.167b.

⁵ Yeniçeri Yoklama Defteri'nde; Hasan b. Abdullah, Hasan b. Selim, Hasan b. Hüseyin, Hasan b. Ali isimlerinde görev yapan Yeniçeri Kâtipleri vardır. BOA, D. Ynç. d. 34011, 1100 (1688-1689)

⁶ Hakan Yıldız, *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, İstanbul 2008, s. XII.

Cezîre-i Girid'dir. Bir diğeri de 1711 yılında Osmanlı Rus Savaşı'na (Prut Seferi) yeniçeri kâtibi olarak katılarak, sefer günlüğü şeklinde tertip ettiği *Sefer-i Moskof*'tur⁷.

Hasan Efendi'nin, kaleme aldığı *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055'te (M. 1645-46) başlayan Girit Seferi'ni konu edinen bir eserdir. Eserin mevcut iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. Eserin her iki nüshasının vr. 1b'de başlık olarak "*Tevârih-i Cezîre-i Girid sene 1055*" yazmaktadır. Ayrıca Petersburg nüshasının iç kapağında da farklı bir kalemle ve muhtemelen sonradan yazılmış olan eserin başlığı yer almaktadır.

Eser "İşbu bin elli beş senesi ibtidâ-i gazâvat-ı cezîre-i Girid ve Serdâr Kapudân Yusuf Paşa sene-i sâbıkda zikri mürûr eden Malta gemileri Âsitâne'den Mısır'a giden Dârüssa'âde Ağâsı sefinesine müstevlî olup aldıkları sem'-i hümâyûn-ı pâdişâh oldukda küffârdan ahz-ı intikâm ü sâra himmet-i şehriyârî olup Akdeniz'e sefer fermân eylediler⁸." şeklinde başlamaktadır. "Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretleri dâ'imâ düşman dîn ü devleti makhûr ve müdemmer eyleye amin, bi hurmeti seyyidi'l-enbiyâ ve'l-murselîn⁹" şeklinde son bulmaktadır. Metnin sonunda Fazıl Ahmed Paşa'nın üç senelik serdarlığı döneminde Kandiye muhasarasında kullanılan malzemeler ve verilen şehit sayıları verilmiştir¹⁰. Ayrıca Girit'in coğrafi konumu, ismi ve Osmanlı öncesi tarihinden bahseden "Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târihî ma'lûmât¹¹" başlığı altında ayrı bir kısım daha yer almaktadır.

2.1. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Nüshaları

Hasan Efendi'nin *Tevârih-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1055 (1645-46) te

⁷ Eserin üç nüshası vardır. Bunlardan biri, St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserin ikinci bölümünü oluşturmakta ve vr. 143-163 arasında yer almaktadır. Eserin ikinci nüshası ise; Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde 1627 numarada kayıtlı olan *Keyfiyet-i Rusya*'dır. Bu eser de vr. 1a-32b arasında yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise; Münih'te Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 91'de kayıtlı *Târih-i Moskof* adlı eserin vr. 1b-32b arasındadır. Bu eserle ilgili iki farklı çalışma bulunmaktadır. Bu iki çalışmada da St. Petersburg Nüshası görülmemiştir. Hakan Yıldız, Prut Seferi'ni Beyanımdır; Öznur Tübençokrak, *Keyfiyet-i Rूसisye*'nin Traskripsiyon ve Tahlili, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

⁸ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 1b.

⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 134b.

¹⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 134b-135a.

¹¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135b-143a

başlayan Girit Seferi'ni anlatan bir eserdir. Bu eserin bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri; St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır.

St. Petersburg nüshası aharlı çerçeveli kâğıt 215 mm boy ve 160 mm eninde 167 varaktan oluşur. Nüshanın yazı çeşidi nesihdir. Yazı ebatı; 175 mm boyunda, 95 mm genişliğinde ve 19 satırdan oluşmaktadır¹². Nüsha, siyah mürekkep ve başlıklar ise kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kapağın iç kısmında sonradan yazıldığı belli olan farklı bir kalemle *Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Hasan Kürdi* ismi yazılmıştır. Eser sonradan günümüz rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Kapak sayfasında ise II. Mahmud'un tuğrası yer almaktadır. Tuğranın altında tuğrayı çeken kişinin Giridî Mehmed Emin olduğunu gösteren iki mısra ve Fî 25 Cemâziye'l-evvel 1233 tarihi yer almaktadır:

Resm-i tuğra-yı şeh-i şevket-karîn
Eser-i hâme-i Giridî Mehmed Emîn

Muhtemelen eseri Rusya'ya götüren Simirnov'un¹³ yazdığı Osmanlıca "Mahruse-i Bursa'dan alınmış" notu ve "Pablof" rumuzu ile mührü yer almaktadır. Ayrıca sayfanın üç ayrı yerine basılmış "Bravazalı¹⁴ Murad Rüstem" adlı şahsın mührü bulunmaktadır¹⁵.

Eserin Petersburg nüshasında vr. 1b'den başlayarak vr. 134a'ya kadar olan kısmında *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, vr. 134b'den vr. 143a'ya kadar "*Feth-i Cedid-i Girid münâsebetiyle Târihi Ma'lumât*" kısmı, vr. 143b'den vr. 167b'ye kadar "*Târih-i Moskof*" kısmı yer almaktadır.

Petersburg nüshası eksiksiz diyebileceğimiz düzgün bir şekilde yazılmıştır. İki yerde atlanan birkaç kelime metnin yan tarafına düzgün bir şekilde yazılmıştır¹⁶. Kelime tekrarları yoktur. vr. P66b'de Ağa, vr. P23b'de "iltizâmen", vr. P22b'de ise "gitti" gibi birkaç kelime eksiği, vr. P6a "ceng [ü] cidâl" ve vr. P16a'da "zîr [ü]

¹² <http://yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-cezire-i-girid/90462>.

¹³ Vasili Dimitriyeviç Smirnov, 1871 yılında Petersburg Üniversitesi, Doğu Dilleri Fakültesi, Arapça-Farsça-Türkçe Bölümü'nü bitirdi. 1873 yılında Petersburg Üniversitesi'ne Doçent olan Smirnov, ölümüne kadar burada tam 49 yıl görev yapmıştır. Burada Türk Edebiyatı ve Tarihi, Osmanlıca ve Türkiye Tarihi dersleri veren Smirnov, Osmanlı coğrafyasına sık sık seyahat etmiştir. Her seyahatinde beraberinde bulduğu elyazmalarını ve yeni çıkan eserleri götürmüş ve çok değerli bir Osmanlıca eserler koleksiyonu oluşturmuştur. İhsan Çomak, "Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. V, S. 21, s. 279-281.

¹⁴ Prevezeli olma ihtimali vardır.

¹⁵ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, iç kapak.

¹⁶ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, 25a, 42a.

zeminden” gibi harf eksiklikleri bulunmaktadır.

Tevârih-i Cezîre-i Girid’in, Topkapı Nüshası 1208’de (1793-94) kaleme alınmış müstensihi belli olmayan istinsah nüshasıdır. Bu nüsha, aharlı kâğıt 225 mm boy ve 156 mm eninde 196 varaktan oluşur. Nesih ile 80 mm uzunluğunda 21 satır siyah mürekkep ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır¹⁷. Eser yeni harflerle sonradan numaralandırılmıştır. Bu numaralandırmada 39 numarası iki kez verilmiştir. Kapağın iç kısmında ikisi şiir tekniği, anlam ve imla bakımından ciddi derecede sorunlu olan üç beyit yer almaktadır¹⁸.

Topkapı Nüshası’nda vr. 1b’den vr. 134a’ya kadar *Tevârih-i Cezîre-i Girid* yer almaktadır. vr. 134b’den vr. 158a’ya kadar *Tevârih-i Moskof* ve vr. 160a’dan vr. 196a’ya kadar olan kısımda da “*Acem Şahı ile Hüseyin Şah arasındaki Muharebe*” hakkında bir bölüm yer almaktadır.

Topkapı nüshasını istinsah eden kişiden kaynaklanan yazım yanlışlıkları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; vr. T68a ve vr. T88b üzeri çizilmiş kelimeler, vr. P95b’de mübâdele olunmağa tâlib olup ve vârid olan mektûbunda “şevketlü kudretlü pâdişâhımızın başıçün Yedikule’de olan mesfûr kral oğlu ile mübâdele olunup bu biçâre” gibi satır atlamaları vr. T73a’da “teslîm”, vr. T81a’da “vezîr” gibi atlanan kelime, vr. T6a “Aya [To]dori”, vr. T10a’da “küffâ[r]” gibi atlanan pek çok harftir.

2.2. İki Nüshanın Karşılaştırılması

Tevârih-i Cezîre-i Girid’in daha eski tarihli olan nüshası, 1197 (1783)’te yazılan St. Petersburg nüshasıdır. Müellifin 1711 Prut Seferi sırasında tahminen 70 yaşında olduğu düşünülürse eserin yazıldığı tarihte 140 yaşlarında olması gerekir. Bu durumda Petersburg nüshasının da müellif hattı olmadığını düşünmek daha doğrudur. İstinsah edeni belli olmayan Topkapı nüshası, 1208 (1793) de istinsah edilmiştir. Bu nüshanın Petersburg nüshasından istinsah edildiği nüsha karşılaştırması ile ortaya konmuştur.

Topkapı nüshasında Petersburg nüshasına göre daha fazla yazım yanlışlıkları yer almaktadır. Bu yazım yanlışlıkları özellikle harf eksiklikleri, kelime atlamaları ve satır atlamaları şeklindedir. Topkapı nüshasında, Petersburg nüshasındaki bazı eksiklikler düzeltilerek tamamlanmıştır.

Harf eksikliklerine birkaç örnek verecek olursak Petersburg nüshasında “lenger-ndâz”, “getirilten”, “dâü’l-bevâr”, “küffâ” gibi atlanan harfler Topkapı nüshasında “lenger-endâz”, “getirildikten”, “dârü’l-bevâr”, “küffâr” şeklinde düzeltilerek yazılmıştır¹⁹.

Satır atlamalarına örnek verecek olursak; Petersburg nüshasında “her âlatlar

¹⁷ <http://yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-cez%C3%AEre-i-girid/94331>.

¹⁸ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı nüshası, iç kapak.

¹⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı nüshası, vr. 4a, 4b, 9b, 10a.

ve üstâd yarar topcular tertîb ve ta'yîn olundu. Fi'l-cümle levâzımât-ı umur-ı cengiye” ibaresi Topkapı nüshasında “her âlatlar umur-ı cengiye” şeklinde yazılmıştır²⁰. Bu konuya son örnek ise Petersburg nüshasında “düşman kefereleri kahırlarından çatlayıp başlarında olan şapkaların çıkarıp bedenden aşağı hendeğe atarlardı. Birkaç gün mürûrundan sonra haber alındı ki muhârebe-i mezkûrede küffârdan ekall-i mâ-yekûn binden mütecâviz kefereler helâk oldular” şeklinde iken Topkapı nüshasında “düşman kefereleri helâk oldular” şeklinde yer almıştır²¹.

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık ise kelime eksikliği şeklindedir. Buna örnek verecek olursak; Petersburg nüshasında “Yalnız üç yüz doksan beş” iken Topkapı nüshasında “Yalnız yüz doksan beş” şeklindedir²². Bir başka örnek de Petersburg nüshasında “Ohri Beyi Ahmed Bey bir pîr” şeklinde iken Topkapı nüshasında “Ohri Beyi bir pîr” şeklindedir²³. Son örnek ise, Petersburg nüshasında “muvâfakat ile me'mûr kılınıp zikr olunan” olarak yer almışken Topkapı nüshasında ise “muvâfakat ile zikr olunan” şeklinde yer almaktadır²⁴.

Nüsha karşılaştırılmasındaki bir diğer farklılık kelimelerde yapılan değişiklik veya eş anlamlı kelimenin kullanılması şeklindedir. Petersburg nüshasında “ta'yîn olundu” şeklinde yazılmışken Topkapı nüshasında ise “ta'yîn buyruldu” şeklinde yazılmıştır²⁵. Petersburg nüshasında yer alan “yelkenleri ile pâre pâre olup altında bulunan” şeklinde iken Topkapı nüshasında “yelkenleri ile pâre pâre olup elinde bulunan” şeklinde yer almıştır²⁶. Kelime farklılığı ile ilgili son örneğimiz ise Petersburg nüshasında yer alan “humbara dokunmaz menzilde” şeklinde iken Topkapı nüshasında “humbara dokunmaz yerde” şeklindedir²⁷.

Nüsha karşılaştırmasında dikkatimizi çeken bir diğer farklılık ise rakamsal verilerle ilgilidir. Petersburg nüshasında “Rumeli koluna yedi lağım” şeklinde iken Topkapı nüshasında “Rumeli koluna iki lağım” şeklindedir²⁸. Petersburg nüshasında “Rebî'ü'l-âhirin on altısında” şeklinde yazılmışken Topkapı nüshasında “Rebî'ü'l-âhirin altısında” şeklinde yazılmıştır²⁹.

Petersburg nüshasındaki yazım yanlışların, Topkapı nüshasında

²⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 116b; Topkapı nüshası, vr. 108a.

²¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 119a; Topkapı nüshası, vr. 100b.

²² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 8a; Topkapı nüshası, vr. 7a.

²³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 12a; Topkapı nüshası, vr. 10b.

²⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 26b; Topkapı nüshası, vr. 23b.

²⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 21b; Topkapı nüshası, vr. 19b.

²⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 27a; Topkapı nüshası, vr. 24b.

²⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 101a; Topkapı nüshası, vr. 93a.

²⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 53b; Topkapı nüshası, vr. 50b.

²⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 60a; Topkapı nüshası, vr. 53b.

düzeltilmesine birkaç örnek verecek olursak Petersburg nüshasında “Eyâletimde düşen mahlûlâtı tevcîh ederim” şeklindeyken Topkapı nüshasında “Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim” şeklindedir³⁰. Petersburg nüshasında “kimi mecrûh kimi mecrûh oldu” cümlesi Topkapı nüshasında “kimi mecrûh kimi şehîd oldu” şeklinde düzeltilmiştir³¹.

2.3. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Kaynakları ve Dili

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken kendi anlatımından çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerini görerek onlardan aktarmalar yapma yoluna gitmiştir. Hasan Efendi'nin, *Târîh-i Na'îmâ*, Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*, *Raşid Tarihi*, Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber* ile Osmanlı öncesi Girit dönemiyle ilgili *Târîh-i İkritiş* gibi eserlerden aktarımlar yaptığı görülmektedir.

Müellif, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* adlı eserini yazarken Kandiye'nin fethi bölümüne kadar büyük ölçüde *Târîh-i Na'îmâ*'dan ve Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*'nden yararlanmışır. *Fezleke*, müellifin asıl yararlandığı kaynak olan *Na'îmâ*'nın ana kaynakları arasında yer almaktadır. Hatta birçok konuda *Na'îmâ*, bazı ufak değişiklikler hariç, aynen Kâtib Çelebi'nin *Fezlekesi*'nden nakilde bulunmuştur³². Müellif, bu iki eserden yararlanmaya 1055 senesi “İbtidâ-i gazavât-ı Cezîre-i Girid ve Serdârî-i Kapudân Yusuf Paşa³³” başlığıyla başlar ve en son yararlandığı konu ise 1658 senesi “Kapudân Şuden-i Deli Hüseyin Paşa” başlığıdır³⁴.

Hasan Efendi, *Raşid Tarihi*'nden faydalanmaya, *Târîh-i Na'îmâ*'nın bittiği yerden “Tebdil-i Serdâr-ı Cezîre-i Girid” ile başlamaktadır. “Nasb-ı kâimmakâm-ı Âsitâne Köprülüzâde Ahmed Paşa, Da'vet-i Kâimmakâm Ahmed Paşa be-Edirne”, “Vefât-ı Sadr-ı âlî Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i püser-i vey Ahmed Paşa” ve son olarak da “Sedâret-i Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa” konusundan aktarımlar yapmıştır³⁵.

Hasan Efendi eserinde, Kandiye'nin fethi kısmını yazarken bazı ufak değişiklikler haricinde, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* eserinden nakilde bulunmuştur. Hatta *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'in Kandiye fethi kısmı ile *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* arasındaki benzerlik bazı yerlerde, aynı eserin iki farklı nüshasıymış hissi uyandıracak kadar yakındır. Kandiye'nin fethi sonunda

³⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 63b; Topkapı nüshası, vr. 56b.

³¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 18a; Topkapı nüshası, vr. 15b.

³² Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. I, s. CLXXXIII.

³³ Naima Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ*, Yay. Haz. Mehmet İpşirli, C. III, Ankara 2007, s.1028; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 1b.

³⁴ *Târîh-i Na'imâ*, IV, s. 1784, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petresburg nüshası, vr. 84b.

³⁵ *Târîh-i Raşid ve Zeyli*, I, s. 13-18.

Venediklerle yapılan anlaşma maddeleri *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'nin İzmir nüshasından farklıdır³⁶. Bu kısım daha çok *Târîh-i Muteber*³⁷'e benzemektedir.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid'in son tarafında yer alan ve Osmanlı Devleti'nin aday fethinden önceki dönemi anlatan "Feth-i Cedîd-i Girid münâsebetiyle Târih-i ma'lûmât" başlığıyla verilen kısımda *Tevârîh-i İkritis*'ten yararlanıldığı anlaşılmaktadır³⁸.

Hasan Efendi, kaynaklardan yararlanmayı farklı yöntemlerle yapmıştır. Bunların başında kaynaklardaki konuyu, ifadeleri değiştirmeden olduğu gibi birebir aktarmadır. Bir diğeri de anlatılan konunun teferruatına girmeden özetleyerek verme şeklindedir. Müellifin yararlandığı bir başka yöntem ise kaynakların ayrı başlıklar altında verdiği iki konuyu tek başlık altında toplayarak nakletmesidir. Müellif, kaynaklardaki bir bilgiyi aktarırken ya eksik aktarmış ya da atlamıştır. Bazen de kaynaklardaki bazı başlıkları değiştirmiştir. Bu değiştirmeyi, kelimeyi yanlış yazarak veya ilave kelime ekleyerek kendine göre bir düzenleme şeklinde yapmıştır.

Müellif, kaynaklardan yararlanırken bütün bu eserleri harmanlayıp, özümseyip, irdeleyip vermekten ziyade konuyla ilgili bilgiyi ya olduğu gibi ya da biraz daha özetleyip aktarmıştır. Bu aktarımı yaparken her konuyu ayrı bir başlık yapmıştır. Aynı zamanda kaynaklarda yer alan farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi ayrı bir başlık yaparak vermeyi de ihmal etmemiştir. Buna örnek verecek olursak, *Târîh-i Na'îmâ*'da yer alan "Ferâgat-i Murad Paşa ve Sadâret-i Melek Ahmed Paşa" konusu içindeki Giritle ilgili kısmı "Âmeden-i Nakl-i Girid" başlığı altında vermiştir³⁹.

Tevârîh-i Cezîre-i Girid sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Müellif, eserini yazarken faydalandığı kaynaklardaki bilgiyi çoğu zaman aynen aktardığından kendi dil özelliklerinden çok yararlandığı müelliflerin dil özellikleri dikkat çekmektedir. Bu müelliflerin başında Naîmâ, Kâtip Çelebi, Mehmed Raşid Efendi gelmektedir. Metinde, "filuka", "filika" gibi aynı kelimenin farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bu, müellifin aktarım yaptığı kaynaktaki bilgiyi aynen kullanmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu eserde müellifin kendi dili ve üslubundan çok aktarım yaptığı eserlerin müelliflerinin dilleri hâkimdir diyebiliriz.

³⁶ Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510.

³⁷ Târîh-i Muteber, İ. Ü. Nadir Eserler Kütp., Ty. No: 6062.

³⁸ Tevarih-i İkritis (Girid), İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, s. V.1-13; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135b.

³⁹ Târîh-i Naîmâ'da III, s.1267; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 73b.

3. ESERİN MUHTEVASI

Osmanlı tarihinde fetihle neticelenen uzun süreli savaşlar arasında sayılan Girit Harbi, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *Tevârih-i Cezîre-i Girid* eserinde, ayrıntılı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Hasan Efendi, öncelikle savaşın çıkma nedeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre savaş, İstanbul'dan Mısır'a giden, Dârüssaâde Ağası Sümbül Ağa'nın bulunduğu gemiye Malta korsanlarının saldırmasının devlette yarattığı infial üzerine başlar. Ardından kaptan olan Yusuf Paşa'nın, Girit'e sefer kararını alması ve sonrasında sefer hazırlıkları anlatılır. Söz konusu edilen sefer hazırlıklarından bazıları şunlardır: Sancaklara haber salınması, sefer için yapılan görevlendirmeler, gemi tedarikleri, gemilere yüklenen çeşitli mühimmatın tedarikidir. Bu hazırlıklardan sonra sefere memur olan ocak ağalarına ve çorbacılar sefer hilati giydirilmesi ve donanmanın sefere çıkışı anlatılır⁴⁰.

Müellif, Hanya'nın muhasarasıyla ilgili gün gün bilgiler vermektedir. Muhasara için 3 Cemâziye'l-evvel 1055 tarihinde Kostantin Tepesi'ne metris kurulmuştur. Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa ve sağ kol ve sol kol alaybeyleri ve Alacahisâr ve Avlonya ve İlbasan beyleri yedi kıt'a balyemez top ile ve Yeniçeri Kethüdâsı Murad Ağa yeniçeri askeri ile metrise girmiştir⁴¹.

Muhasaranın dokuzuncu gününde Dukakin, Tunus ve Mısır askerlerinin düşman ile yaptığı ceng anlatılmaktadır. Bu ceng sırasında Serdengeçti Ağası Yahyalızâde Arnavud Hasan şehit olmuş ve serdengeçtiler elliden fazla düşmanı kılıçtan geçirmişlerdir. Bu başarıların sonunda serdar da, Ali Bey'e ve serdengeçti ağalarına hilatler giydirerek hediyeler vermiştir. Şehit olan Hasan Ağa'nın yerine de Yusuf Ağa atanmıştır⁴².

Muhasaranın yirmi birinci gününde, Rumeli erleri ve Mağrib dilâverlerinin mücadeleleri ve gösterdikleri kahramanlıklar anlatılır. Mücadele sırasında denize düşen düşman askerlerinden bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınıp zincire vurulmuştur⁴³.

Hanya'nın muhasarası sırasında şehit olan komutanlar hakkında da eserde bilgiler yer almaktadır. Muhasaranın 41. gününde top ile vurularak şehit olan Cezayir kolundan Prizren Alaybeyi Ahmed Bey, 52. gününde şehit olan Sağ Kol Alaybeyi Mustafa Bey, Alacahisar Beyi Mahmud Bey, Serdengeçti Ağası Yusuf Bey, Yeniçeri Serdengeçti Ağası Deli Kurt Bey ve Kaptan Musa Paşa komuta kademesinden şehit olanlardan bazılarıdır⁴⁴.

Müellif, Hanya'nın muhasarası sırasında ordu kademesindeki bazı yeni

⁴⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 1b-2a.

⁴¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 6b.

⁴² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 10a.

⁴³ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 12b.

⁴⁴ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 16a, 40b.

atamalar ve yer değiştirmelerle ilgili bilgiler vermiştir. Niğde beyi kapıcılar kethüdâsı olan Hasan Bey'in vefat etmesi üzerine yerine Rum Mehmed Bey'in atanması, Hanya fethinin müverrihi Pîri Paşazâde Fahri Bey'in Rumeli defterdâr kethüdâsı olması, Bosnevi Mahmud Ağa'ya kethüdâlık verilmesi, idam edilen Âmmarzâde'nin yerine Voynuk Ahmed Paşa'nın kaptan olması söz konusu atamalardan birkaçıdır⁴⁵.

Söz konusu Hanya muhasarası elli dört gün sürmüştür, nihayetinde Hanya Kalesi 29 Cemâziye'l-âhir 1055 (22 Ağustos 1645)'te teslim alınmıştır. Eserde fethin ardından Hanya'da yapılan değişiklikler ve uygulamalar yer almaktadır. İlk olarak şehirde yaşayan ahalinin can ve mal güvenliği sağlanmış, isteyenlerin gemiler ile memleketlerine gitmelerine izin verilmiştir. Saat kulesi ve hisara çıkılıp ezân-ı Muhammedî'nin okunması, şehrin güvenliğini sağlamak için her köşeye birer çorbacı bölükleri tayin edilmesi, serdarın bizzat şehri ve pazarı dolaşıp, dükkânların açılmasını sağlaması, Hanya'da bulunan Santa Nikola Kilisesi'ne mihrap ve minber konulmak sûretiyle camiye dönüştürülüp Hünkâr Camii ismi verilmesi, savaşta zarar gören su kemerleri ve kalenin onarılması gibi hadiseler fethin ardından yapılan uygulamalara örnek teşkil etmektedir. Fetih, İstanbul'da da sevinçle karşılanmış, haberin ulaşmasının ardından üç gün üç gece müddetince atılan toplar ve fişeklerle kutlanmıştır⁴⁶.

Osmanlı Devleti'ne, Girit Seferi sırasında pek çok zorluğun yanında en çok uğraştırıcı konuların başında Kandiye Kalesi'nin fethi olmuştur. Eserde, Kandiye Kalesi'nde Venediklilerin yaptığı yığınak miktarı, Türk tarafına kaleyi alabilmesi için gerekli olan mühimmat ve Türk ordusunun malzeme eksikliğinden dolayı yaşadığı sıkıntılar yer almaktadır. Söz konusu hususlar eserde şu ifadelerle yer bulmuştur: "Kandiye Hisârı sağlam bir kal'a olup üç dört seneden beri küffâr kal'aya mühimmat yığılmıştır. Lağımları, sekiz yüz kadar topları, on iki bin Frenk cengçi soltatdan gayri otuz bin kadar yerli cengçisi vardır. Muhâsaranın gerçekleşmesi için Türk ordusunda en az kırk balyemez top lazımdır. On beş pâre top ile bu kal'a muhâsara edilemez". Girit'te serdâr olan Gazi Hüseyin Paşa, malzeme ve adam eksikliğiyle ilgili İstanbul'a gönderdiği mektupta, "*askerin tâb ü tâkati kalmadı ve mevâcib zahîre ve imdâd ile bir gün evvel donanmanın gelmesi ehemm ve elzemdir*" demektedir⁴⁷.

Venedik, Osmanlıların Girit'e malzeme ve asker sevkiyatını engelleme maksadıyla Çanakkale Boğazı'nı kapamıştır. İstanbul'dan gönderilen yardım gemilerinin Girit'e girişinin engellenmesi, Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik bir baskı unsuru olarak da kullanmıştır. Eserde bu konu hakkındaki casus ifadelerine

⁴⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 23a, 57b, 49a.

⁴⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 21a-b.

⁴⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 47a, 57b.

de yer verilmiştir. Burada; “*Venedik donanması boğaza varıp kapatmışlardır. Bir kayık geçmek ihtimâli yoktur. Bütün cezîrede olan Türkler yakında me’yûs olup göçerler*” demektedir⁴⁸.

Venedik’in engellemesi nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından Girit’e gönderilen malzeme naklinde ki başarısızlıklar eserde geniş bir şekilde yer bulmaktadır. Bu durum, eserde Osmanlı’yı savaş sırasında zorlayan başlıca engel olarak gösterilmiştir. Bin beş yüz yeniçeri ve otuz kadırğa ile Girit’e doğru yola çıkan Kaptan Fazlı Paşa, Sakız yakınlarında Malta gemileri ile karşılaşmış ve Girit’e gidememiştir. Boğaz’da söz konusu engelle karşılaşan Voynuk Ahmed Paşa, Girit’e gönderdiği mektupta durumu şöyle izah etmiştir: “*Küffârın boğazı sedd eylediğinden donanma gemilerini boğazdan çıkarmak mümkün değildir*”⁴⁹.

Adadaki yaşanan asker ve mühimmat eksikliği ordunun şikâyetlerini de arttırmıştır. Bu şikâyetler üzerine Paşa iki eyalet kolundan üçer adam ve ocaktan iki adam seçip merkeze göndermiştir. Malzeme eksikliği kaynaklı sıkıntılar seçilen temsilcilerin ağzından şu sözlerle ifade edilmiştir: “*Bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden fazla yeniçeriyi kaldırdılar. Ve firâr edenin nihâyeti yok. Murâdınız eğer dîn ü devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittîfâkıyla sa’y olunmazsa iş görülmez cüz’î imdâd ile Kandiye alınmaz. Bunda olan Müslümanların durmağa tâkatleri kalmamıştır*”⁵⁰.

İstenen yardımın bir türlü gelmemesi üzerine gönderilen bir başka mahzarda ise; “*Bu cânibin ahvâli perişândır ve asker kulletinden mevcûd olanların dahi ulûfeleri vakt ü zamanıyla gelip erişmediğinden za’af-ı hâl kemâlde olup kal’a almak değil şimdîye dahi alınan kılâ’ı dahi muhâfazaya iktidâr yokdur ...*” denmektedir⁵¹.

Eserde, sefer sırasında düşmandan alınan silah ve mühimmat hakkında da bilgi bulunmaktadır. Yaşanan malzeme sıkıntısı bir ölçüde bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Düşmandan alınan malzemeler arasında; gülle atan altı adet şayka topu, beş yüz tüfek, yüzden fazla humbara ve barut keseleri yer almaktadır⁵².

Girit’e asker nakliyle ilgili bilgiler, müellifin eserde değindiği bir diğer konudur. Kaptan Ali Paşa 1060 senesinde üç sene Girit muhafazası şartıyla altışar akçe ile yazılan bin nefer sipahiyi, yeniçeri ocağından dört oda neferi ve ulûfeci bölüklerinden tahminen dört bin kadar askeri alıp Girit’e götürmüştür. Bir diğer nakil ise; 1061 senesinde donanma elli günde Girit’in Ayakasra Limanına asker

⁴⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 50a.

⁴⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 53b.

⁵⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 59b.

⁵¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 81a.

⁵² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 54b.

indirmiştir. Ayrıca Mısır'dan on kıta kalyon Hanya'ya zahire getirmiştir⁵³.

Sefer sırasında Venedik ordusu birçok kez dış yardım almıştır. Eserde yapılan bu yardımlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Malta, Düka ve Venedik'ten gelen otuz yedi burton ve dokuz çektirme söz konusu dış desteğin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Fransa Kralının önderliğinde donatılan Malta, Düka, Algornas, Luka ve Venedik'e ait üç yüz kalyon ve çektirmelerinin Kandiye idarilerine gelmesi, Girit'in aldığı bir diğer dış yardım olarak dikkat çekmektedir⁵⁴.

Kandiye Kalesi'nin fethinde lağım savaşları büyük önem arz etmektedir. Yoğun olarak kullanıldığını da öğrendiğimiz lağım lar hakkında eserde şu ifadeler yer almaktadır: “Kandiye kal'ası lağım ile şöhret bulmuş bir kal'adır ki yirmi dört seneden beri cânib-i etrâfını üç kat birbirinin altından lağım eylemiştir. Kal'a-i mezburun cânib-i erba'asında lağımdan hâli el ayası kadar yer yoktur”⁵⁵.

Müellif, Girit Seferi sırasındaki ihmaller ve bu ihmallerden dolayı yapılan cezalandırmalardan da bahseder. Bir an önce boğazdaki düşman donanmasını yarıp, Girit'e yardım götürme emirlerine uymayıp ihmal eden Kaptan Âmmarzâde idam edilmiş, yerine de Voynuk Ahmed Paşa getirilmiştir.⁵⁶

Müellif, zaman zaman savaşta kahramanlık gösteren komutanların mücadelelerinden ve komuta ettikleri gemilerin özelliklerinden de bahsetmektedir. Memiş Re'is, Çavuş Re'is ve Caferoğlu, söz konusu komutanlardan bazılarıdır. Değirmenlik Limanı yakınında gerçekleşen bir mücadelede Ebûzer Cafer, kırk iki pârâe topçeker gemisi ile görev alır. Bu mücadelede “Memiş Re'is öyle bir ceng eyledi ki “felekler ve melekler tahsîn ve aferin okudular” der. Cafer Reis ise bütün gün ve gece sürdürdüğü mücadelenin sonunda birçok adamıyla birlikte şehit düşmüştür⁵⁷.

Bir başka kahramanlık örneği de Kandiye Kalesi muhasarası sırasında yaşanmıştır. Eserde şu şekilde yer almaktadır: “Rumeli gâzilerinden bir dilâver yiğit kal'a altından bir kâfirin başın kesip ve kılıcın dahi ma'an alıp sadr-ı a'zam hazretlerine getirdi. Ol kâfirin kılıcında yâ fettâh yazılı bulunup feth-i işâret-i fal-ı mübârek ve alâmet-i hayırdır. Feth ve nusrete delâlet add edip ol gâziye yüz altın ve bir eyü timâr ihsân olundu. Ve ertesi gün cebecilerbaşı Kanca nâm gâzi kendi yoldaşları ile kal'a altından birkaç kelle ve birkaç dil getirip sâhib-i devlet âna dahi hıl'at giydirip ve üç yüz altın ihsân eyledi”⁵⁸.

Eserde, Girit Seferi sırasında komuta kademesi arasında zaman zaman

⁵³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 77a.

⁵⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 29b, 106a.

⁵⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 100a.

⁵⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 57b-58a.

⁵⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 27b.

⁵⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 97a-97b.

sürtüşme olduğuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bunlardan biri Rumeli Beylerbeyi Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa ile Serdar Hüseyin Paşa arasında yaşanmıştır. Adanın geliri ve dağıtılması hakkında yaşanan tartışmada Surnazen Mustafa Paşa “*Eyâletim defterhânesi bana teslim olunmak lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcih ederim*” demiş ve Hüseyin Paşa: “*ben serdârım mahlûlât ve tevcihât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur*” diyerek defterhâne sûretini vermemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa’yı askerinin gözünde küçük düşürmek isteyen Surnazen Mustafa Paşa ve Sekbânbaşı Mahmud Ağa; “*Düşen mahlûlâtı satar müstahkıkına vermez*”; “*Hüseyin Paşa’nın içeri Kandiyeye gider şâtırın tuttuk. Serdârın küffâr ile gizli işi vardır*” şeklindeki ithamlarla bir ölçüde hedeflerine ulaşmışlar⁵⁹.

Eserde Deli Hüseyin Paşa’nın kişiliği ve idamıyla ilgili bilgiler “*Vakâyi’-i Deli Hüseyin Paşa*” başlığında verilmektedir. “Kapısı mükemmel etba’ı çok masrafı ziyadedir” ifadesiyle tanıtılan Hüseyin Paşa hakkındaki suçlamalarla ilgili delil bulunamadığından idamıyla ilgili şeyhülislâmdan fetva alınamaz. Hüseyin Paşa önce azledilmiş, daha sonra Rumeli’den gelen şikâyetler üzerine idam edilmiştir⁶⁰.

Eserde haklarında bilgi verilen Köprülü ailesinden iki devlet adamı; Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşadır. Müellif “*Vefât-ı Sadr-ı Âli*” başlığında Köprülü Mehmed Paşa’dan bahsetmektedir. Buna göre; Köprü isimli kasabada doğan Mehmed Paşa, hâs oda ağaları zümresine girmiş ve oradan mirâhorluk mensıbı almıştır. Ardından Şam-ı Trablus eyaletine vali olarak atanmış, Boynuyaralı Mehmed Paşa’nın azlinden sonra sadrazamlık görevine getirilmiş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Divanyolu’nda bir hamam, bir dârü’l-hadis, bir kütüphane ve defnedildiği türbe Paşa’nın hayratı arasında sayılmaktadır⁶¹.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’nın Girit’e çıkışı eserde geniş şekilde anlatılmıştır. Buna göre; Engürüs seferinden sonra da Girit’e sefer kararı almış olan Ahmed Paşa, Venedik elçisinin sulh teklifini ve Venedik’ten barışın devam etmesi adına gelen mektubu da reddedip sefere çıkmıştır⁶². 1076 senesinde Edirne üzerinden Selanik’e ve Yenişehir’e varmış, oradan da İstefe’ye, Eğriboz’a ve Benefşe’ye ulaşmıştır. Sadrazamın Girit’e geçmesine bazı vezirler donanmanın kalyonları yok diyerek engel olmak istemişlerdir. Sadrazam bunlara dikkate almayarak 48 parça çekirme ve birkaç firkate ile Girit’e çıkarak Hanya’ya ulaşmıştır⁶³.

⁵⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 63a-64a.

⁶⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 85b-86a.

⁶¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 87b-88b.

⁶² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 89b-90a.

⁶³ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 91a-92a.

Eserde Fazıl Ahmet Paşa'nın basiretli oluşu ve zafer uğrunda her fırsatı değerlendirmesini bilen zekâsı bir hikâye ile örneklendirilmiştir. Buna göre; düşman tarafının çok önemsedığı büyük bir topun zincirlerinden kopararak Türkler tarafından zaptedilmesi sonucu, düşman generali tarafından "*niçün sen bu halka'ı bir gereği gibi kavî yapmadın*" diyerek azarlanıp elleri kesilen demir ustası bir de kaleden aşağıya atılmıştır. Türk tarafına sığınıp Fazıl Ahmed Paşa'nın huzura çıkarılan demirci ustası söylediği; "*devletli vezîr ben kulun temircilik san'atında gâyet mahâretim olduğundan gayri top dökmede ve top falyaları ta'mîr etmede ve buna göre dahi nice cebehâne âlâtları ta'mîrine mahâretim vardır*" sözleri sonrasında tedavi edilmiş, kendisine topçular ocağından kırk akçe ulûfe verilmiştir. Söz konusu demirci bir süre sonra Müslüman olmuş ve taş ve kaya delmek için saban demirleri gibi burgular ve nice aletlerin yapımını tarif etmek suretiyle fethede yardımcı olmuştur. Bu aletler bilhassa lağımların kazılmasında kolaylıklar sağlayıp karşı tarafa büyük kayıplar verilmesine neden olmuştur. Bu olay üzerine demirciyi kaleden atan General, "*Kartala bir ok dokundu yine kendü yelesindendir. Bu musîbet-i uzmîmi dahi bizim kendü amelimizdir*" sözleriyle pişmanlığını dile getirmiştir⁶⁴

Savaş sırasında esir olanlarla ilgili bilgiler de eserde yer alan bir diğer konudur. Bunlardan biri Osmanlının esir aldığı düşman generalinin oğludur. Korfu sahrasında Leftere isimli köy civarında on bir kaptan ile birlikte sonradan generalin oğlu olduğu anlaşılan bir çocuk esir alınır. Ardından General, oğlunun serbest bırakılması için Gazi Hüseyin Paşa'ya elçi göndererek ricada bulunur. Generalin özrü kabul edilmeyerek, ricası reddedilmiştir. Bu arada gelen elçiye Rumeli ve Anadolu yeniçeri alayları gösterilerek güç gösterisi yapılmıştır. Venedik'te esir olan Ayamavra Beyi ile çocuğun mübadele edilmesi teklifiyle gelen ikinci elçi de kalenin teslimi dışındaki bir teklifin kabul edilmeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁶⁵.

Diğeri ise Türk tarafından düşman tarafına esir düşen yedi sekiz yaşlarında bir çocuğun etrafında şekillenir. Bir süre yetiştirilen çocuk nihayetinde generalin hazinedarı olmak gibi yüksek bir payeye erişir. Fakat generalin hizmetinde olan diğer Müslüman esirlerin "*Sen sulb-i Müslümân evlâdı iken seni aldayıp kendilerine mutâba'at ettirip müşrik ettiler. Rûz-ı cezâda huzûr-ı Mevlâda senin hâlin nice olur dediklerinde*" bu oğlan çâresi nice olur deyince Müslüman esirler "*bir gece seninle firâr edip ehl-i İslâma gideriz.*" şeklindeki sözleri üzerine hep birlikte firar ederler. Bu oğlan daha sonra sadrazam huzuruna çıkarılmış ve Kandiye Kalesi savunmasıyla ilgili bildiklerini anlatmıştır. Kendisinden çok fazla

⁶⁴ Tevârîh-i Cezîre-i Girid Petersburg nüshası, vr. 108b-110b.

⁶⁵ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 48a, 71b.

istifade edilen bu kişi daha sonra Enderun ağası olmuştur⁶⁶.

Müellif, eserinde Girit meselesine müdahil olan devletlerin aracılığı ile Venedik'ten gelen elçi ziyaretlerine de yer vermiştir. Doksan yaşında olan Venedik elçisi Galata'ya gelmiş, “*Her sene Kandiye'den yirmi bin guruş cizye nâmına verilip dört yüz bin guruş dahi donanma harcı gönderilip sulh olalım*” teklifinde bulunmuştur. Elçinin bu teklifi kabul edilmemiş ve elçi Edirne'ye gönderilip burada hapsedilmiştir⁶⁷.

Müellif, Kandiye Kalesi'nin teslimiyle ilgili de bilgi vermektedir. Eserde Venedik'ten gelen heyet ile sulh müzakereleri ve yapılan anlaşma metni de yer almaktadır. Bu görüşmelere Karakulak Ahmed Ağa ve Tercüman Panayot katılmıştır. Bu anlaşmada Kandiye'nin teslim edilmesi, esirlerin karşılıklı serbest bırakılması gibi birçok madde yer almaktadır⁶⁸. Cemâziye'l-evvelin ilk Cuma günü Venedik tarafından gelen heyet kalenin anahtarlarını iki altın tepsi üstünde getirip sadrazama teslim ettiler. Sadrazam gelen heyetkilerle hilatler giydiren ve şapkaları aldığı kadar altın hediye vermiştir. Kalenin anahtarları daha sonra da sadrazamın telhisiyle birlikte İstanbul'a Padişah'a gönderilmiştir⁶⁹.

Hasan Efendi, Fazıl Ahmed Paşa'nın görev yaptığı üç sene zarfında Kandiye kalesi muhasarasında kullanılan malzeme ve şehit sayılarıyla ilgili bilgiler de vermektedir. Verilen bu tabloda şehit sayısı 137212 gibi ciddi bir rakamdır. Verilen bu bilgilerin sonunda müellif “*Üç senede bu kadar ise yirmi dört senede olanı siz kıyas edin*” diyerek Girit fethi boyunca verilen kayıpların çokluğuna dikkat çekmiştir⁷⁰.

Müellif, Girit Adası'ndaki bazı kaleler hakkında bilgiler de vermektedir. Bu kalelerden ilki Hanya'ya üç dört mil uzaklıkta, şehrin koruyucu konumunda olan Aya Todori Kalesi'dir⁷¹. Bir diğer kale Hanya Kalesi'dir. Osmanlı Devleti'nde bir benzerinin olmadığını vurgulandığı Hanya Kalesi'nin hisara benzeyen yedi burcu vardır. Her birine yirmişer top konulup, bin asker almaktadır. Duvarları beş atlı yan yana gidecek kadar kalındır. Kargir kubbeli ve kurşun örtülü 23 hane tersanesi ve eşi benzeri olmayan çeşmeleri vardır. Müellif, Hanya'nın verimli toprakları kestane, turunç ve limon ağaçlarının bulunduğu bağ ve bahçeleri olduğu bilgisini de vermektedir⁷².

Resmo Kalesi, eserde hakkında bilgi verilen son kaledir. Deniz kıyısına inşa

⁶⁶ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 100b-101a.

⁶⁷ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 106a-106b.

⁶⁸ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 120b-121a.

⁶⁹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 124a-125b.

⁷⁰ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 135a-135b.

⁷¹ Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 5b.

⁷² Tevârîh-i Cezîre-i Girid, Petersburg nüshası, vr. 7b-8a.

edilen kale şu ifadelerle anlatılmaktadır: “bir yalın kaya üzerinde yükselen Galata Hisârî şeklindedir. Hâneleri kârgîr binâ olup ve gâyet yenidirler. On bin bölümlü hâneleri, kırk elli kilisesi ve yüz elliden fazla işlenmiş saray gibi Frenk hâneleri vardır” Kalenin fethinden sonra kilisenin biri fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve Sultan İbrahim Camii adı verilmiştir. Zilhiccenin beşinci günü cuma namazı burada eda olunmuştur. Caminin yakınlarına bir medrese ve bir hamam, kalede de yeni bir cami yaptırılmış ve pek çok bina da tamir ettirilmiştir. Bu cami ve yaptırılan diğer eserler için beş köy vakf olunmuştur.

Eserde Türklerin sefer sırasında izlediği hoşgörü siyaseti, fethettikleri yerlerdeki düzeni bozmama ilkeleri gibi bilgileri de bulmaktayız. Bu olaylardan biri Hanya muhasarası sırasında yaşanmıştır. Türk askerleri tarafından Hanya Kalesi yakınlarında olan bağ ve bahçelerden bazı mal ve esirlerin alınması üzerine, Serdar tedbir amaçlı bu esirleri serbest bırakmıştır. Bunun yanında bağların yakılmayıp, ağaçların kesilmemesi ve esirlerin öldürülmemesi emir buyurmuştur⁷³.

Müellif, yer verdiği bilgileri desteklemek ve daha etkili kılmak için ayet, hadis ve yer yer veciz sözlere de yer vermiştir. Bunlardan biri; نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَيُشْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri müjdele” ayetidir. Bir diğer ise; سَتَفْتَحُ عَلَيْكَ الْاِمْصَارَ “Önemli şehirler size açılacaktır” hadisidir⁷⁴.

Müellif, eserin sonunda “Feth-i Cedîd-i Girid Münâsebetiyle Târihi Ma'lûmât” başlığı ile Osmanlı öncesi Girit'in ismi, tarihi, Adanın coğrafi konumu, yeraltı kaynakları ve Abdullah bin Sa'd bin Ümeyye'nin Mısır valisi iken adayı fethetmesi ve İslam idaresinde adada yaşananlardan bahsetmektedir⁷⁵.

4. SONUÇ

Yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethiyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin kaleme almış olduğu *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eseri, 1645'te başlayıp 1699'da nihayete erdirilen Girit Seferi'ni baştan sona anlatan eserlerden birisidir. Bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Academy of Sciences'de 140.B. 1178 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82 numarada kayıtlıdır. Bu eserle ilgili bilgiler veren kaynaklarda eserin nüshaları ve müellifi konusunda farklı görüşler yer almaktaydı. Babinger, eserin müellifini Hasan Giridî olarak belirtirken, eserin bir nüshasını Rusya'ya götüren Simirnov ise Hasan Kürdî olduğunu iddia etmektedir. Böyle bir durum Girit'in fethini anlatan iki ayrı eser olduğu izlenimini oluşturmuştur. Çalışmamızın sonunda müellif ile ilgili karışıklık giderilerek tek bir müellifin olduğu, o müellife ait tek bir eser ve o eserin diğer nüshasının olduğu

⁷³ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 5a.

⁷⁴ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 115a,135b.

⁷⁵ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135-143a.

ortaya çıkarılmıştır. Eserin Petersburg nüshası, Topkapı nüshasına göre on sene önce istinsah edilmiş ve yazım konusunda da daha düzgündür. Ayrıca iki nüsha karşılaştırması yapıldığında Topkapı nüshasının Petersburg nüshasından istinsah edildiği çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Petersburg nüshasındaki bazı eksiklikler de Topkapı nüshasında düzeltilmiştir.

Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi, Girit'in fethinden sonra 1682-1697 tarihleri arasında adadaki çeşitli merkezlerde kâtip olarak görev yapmıştır. Muhtemelen adanın fethiyle ilgili bu eseri bu sebeple kaleme almıştır. Müellif, Girit'in fethi döneminde yaşayıp, olayları görüp yazan biri değildir. Farklı kaynaklardan aktarma şeklinde de olsa Osmanlı tarihi için 24 yıl gibi uzun bir süre devam eden Girit Seferi'ni başlangıcından sonuna kadar ele alan nadir eserlerden birisidir. Yaşanan bütün olayları günlük formatta verilmiş, böylelikle Osmanlı tarihinde önemli bir yer teşkil eden Girit Seferi konusunda bilgilenmemiz sağlanmıştır.

Müellif, eserini yazarken de kendi anlatımının yanında daha çok konuyla ilgili o dönemin önemli müelliflerin eserlerinden de yararlanmıştır. Hasan Efendi'nin yararlandığı eserlerin başında *Târîh-i Na'îmâ*, Katib Çelebi'nin *Fezlekesi*, *Raşid Tarihi* ve Kandiye'nin fethini anlatan *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* gelmektedir. Müellif, bu kaynaklardan yararlanırken farklı bir konu içindeki Girit'le ilgili bir bilgiyi de ayrı bir başlık yaparak vermiş böylece bahsettiğimiz eserler içindeki Girit ile ilgili bilgileri derleyip toplayan bir derleme eser oluşturmuştur.

Girit Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bir savaş platformu olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, eksikliklerini görme ve bu eksiklikleri giderme imkânı bulduğunu *Tevârîh-i Cezîre-i Girit*'den öğrenmekteyiz. Girit Savaşı dönemine kadar Osmanlı donanmasının temelini zayıf, fırtınaya karşı dayanıksız olan çektiriler oluşturmakta idi. Savaş sırasında Çanakkale Boğazı'nı kapayan Venedik donanmasını yarıp adaya mühimmat ve asker naklinde zorlanan Osmanlı Devleti, donanma için yeni arayışlara girmiştir. Avrupa'da yaygınlaşan yelkenli kalyonların kullanılmaya başlanması dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu değişikliğe ayak uydurarak çektirilerden kalyonlara geçiş sağlamıştır. Girit Seferi'nde özellikle de Kandiye Kalesi'nin fethinde kullanılan lağımın nedeniyle Osmanlı ordusu donanmada olduğu gibi, yeni lağım tekniklerini öğrenme ve bunlarla mücadele edebilmek için de yeni teknikler geliştirmek zorunda kalmıştır.

Girit Harbi'nin 24 yıl gibi uzun sürme nedenlerini müellifin bu eserinden öğrenmekteyiz. Bunların başında sefer sırasındaki yardım taleplerine, ekonomik ve siyasi bakımdan zayıflayan Osmanlı Devleti'nin cevap verememesi gelmektedir. Eserdeki bilgilerden, talepte bulunulan silah, mühimmat ve zahirenin zamanında gönderilmesi halinde Girit'in fethi, daha erken tarihlerde tamamlayabilmesi ihtimal dâhilinde olduğunu da öğrenmekteyiz.

KAYNAKÇA

Babinger, Frans, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Boa, D. *Ynç. d. 34011*, 1100 (1688-1689).

Çomak, İhsan, “Vasili Dimitriyeviç Smirnov (1846-1922)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 21, Bahar 2012, s. 188-284.

Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, İstanbul 2004.

Hasan Efendi, *Sefer-i Moskof*, Petersburg nüshası, The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences'de 140 B. 1178, H. 1197.

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, The Institute of Oriental Manuscripts the Rusian Academy of Sciences, 140 B 1178, H. 1197.

Hasan Efendi, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Y. 82, H. 1208.

Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, İzmir Milli Kütüphanesi No: 24/510, ty.

<http://yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-cez%C3%AEre-i-girid/94331>,

(Erişim Tarihi: 10.06.2018).

<http://yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-cezire-i-girid/90462>,

(Erişim Tarihi 10.06.2018).

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Yay. Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

Naima Mustafa Efendi, *Târîh-i Naîmâ*, Yay. (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Raşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Raşid ve Zeyli*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Târîh-i Muteber, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüp., Türkçe Yazmalar No: 6062, ty.

Tevarih-i İkrıtış (Girid), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No: 2536, ty.

Tübençokrak, Öznur, *Keyfiyet-i Rusisye'nin Traskripsiyon ve Tahlili*, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007.

Yıldız, Hakan, *Prut Seferi'ni Beyanumdur*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

